

А.П. Томашевський, А.В. Борисов *

МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ КУЧЕРА ТА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНА НАУКА

Статтю присвячено 95 річчю з дня народження корифея вітчизняної давньоруської та середньовічної археології, доктора історичних наук Михайла Петровича Кучери. Розглядаються цікаві обставини початку археологічної діяльності вченого, розкривається географія його польових досліджень в усіх регіонах України, під час яких він обстежив півтисячі пам'яток, переважно городищ. Констатується виключна роль М.П. Кучери у вивченні конструкцій і часу створення та призначення Змієвих валів. Також вчений розробив засади та принципи давньоруської та післямонгольської хронології. В роботі формулюються основні риси польової та аналітичної методики досліджень М.П. Кучери та найбільш актуальні і важливі складові його об'ємної наукової спадщини.

Ключові слова: М.П. Кучера, давньоруські городища, фортифікація, древо-земляні Змієві—Траянові вали, археологічні пам'ятки, типологія, хронологія давньоруської кераміки, археологічні розвідки, наукова спадщина, наукознавство.

У 2017 р. виповнюється 95 років від дня народження М.П. Кучери і ця дата дає нам вагомий привід знову звернутися до роздумів про необхідність вивчення і оцінки значення наукової спадщини дослідника у розвитку вітчизняної історико-археологічної науки.

1950 р., молодим студентом-фронтовиком, що тільки що повернувся з війни, М.П. Кучера вперше прийняв участь в польових археологічних дослідженнях у складі Подільського загону експедиції Великий Київ під керівництвом В.А. Богусевича. Роботи проводились у травні—серпні біля сучасного Музею Гетьманства на території фізкультурного майданчика тодішньої 124-ї жіночої школи, розташованої на розі вулиць Спаської (тоді — Героїв Трипілля) і Волоської. У розкопках брали участь співробітники Інституту археології АН УРСР

Р.І. Виєзжев, Д.Т. Березовець, Ф.М. Штітльман, Р.Й. Ветштейн, викладач Київського Університету М.М. Бондар та кілька студентів цього вузу, серед яких згадуються М.П. Кучера та Р.О. Юра¹. М.П. Кучеру також згадано в публікації В.А. Богусевича, присвяченій результатам цих розкопок². В цій статті, з-поміж іншого, подається опис та схема профілю шурфу 8,0 м завглибшки від денної поверхні. І тут ми хочемо спеціально зауважити, що вже тоді, на самому початку, ще студентом, Михайло Петрович зміг проявити свої особисті та наукові таланти і здібності — надзвичайне сумління, відповідальність та вміння чітко і охайно креслити та писати. Саме завдяки вмінню бачити і зображати археологічні шари та об'єкти він виконує в академічній експедиції чи не найскладнішу роботу — робить креслення споруд та профілів. Про наявність документальних підтверджень цього цікавого і промовистого факту нам у свій час розповідав Г.А. Козубовський³. Дійсно, у науковому звіті експедиції містяться відповідні креслення (№ 4, 5 і 7), на яких рукою М.П. Кучери на міліметровці позначено підпис «Составил М.П. Кучера, проверил — Р.И. Виєзжев»⁴. З тих часів такі чіткі підписи Михайло Петрович завжди залишав на всіх своїх польових кресленнях. У цьому ж звіті також міститься окреме фото М.П. Кучери в тому самому глибокому шурфі, профіль якого він замальовує. Під фото міститься рукопис-

* ТОМАШЕВСЬКИЙ Андрій Петрович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу давньоруської та середньовічної археології Інституту археології НАН України, tomashevsky@ukr.net
БОРИСОВ Артем Вадимович — молодший науковий співробітник відділу давньоруської та середньовічної археології Інституту археології НАН України, avborysov@gmail.com

¹ Богусевич В.А. Археологические раскопки на Киево-Подоле в 1950 г. Отчет о работе Подольского отряда экспедиции Большой Киев // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, оп. 1950, сп. 1-Б (1950/16), № 1136. — с. 8.

² Богусевич В.А. Археологічні розкопки в Києві на Подолі в 1950 р. // Археологія. — 1954. — IX. — с. 42—53; 43—44.

³ Користуючись можливістю, висловлюємо щирю подяку к.і.н. Георгію Анатолійовичу Козубовському за надану цінну інформацію та допомогу у пошуку її документальних джерел.

⁴ Богусевич В.А. Археологические раскопки на Киево-Подоле в 1950 г. Отчет о работе Подольского отряда экспедиции Большой Киев // Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 64, оп. 1950, сп. 1-Б (1950/16), № 1038.

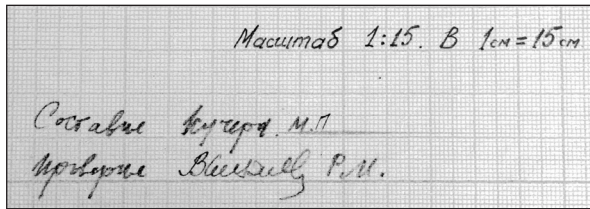

Рис. 1. Фрагмент польового креслення 1950 р. з підписом М.П. Кучери

ний підпис: «Чертежник студент т. Кучера в шурфе» (рис. 1; 2).

У своєму звіті про роботу першого року аспірантури М.П. Кучера зазначає, що після складання вступних іспитів до аспірантури визначилася його майбутня спеціалізація: давньоруські городища і міста. Первинно розглядалася тема кандидатської, пов'язана з вивченням давньоруського Галича, яка потім, разом із змінами наукового керівництва, трансформувалася у дослідження та комплексну історико-археологічну інтерпретацію багатолітніх різночасових досліджень давньоруського літописного міста Пліснеськ. Після проведення у 1953—1954 рр. самостійних розкопок Пліснеська і ретельного опрацювання матеріалів попередників, дисертаційна робота була успішно виконана і захищена у 1960 р.

Ще до захисту М.П. Кучера, паралельно з дослідженнями Пліснеська, приймає участь у низці експедицій. У 1952 р. бере участь у роботі Колодяжинського загону Волинської експедиції разом з В.К. Гончаровим та Р.О. Юрою. У 1956 р. разом з В.І. Довженком веде розкопки городища біля хут. Половецького на р. Рось. У цьому ж році розвідкова група в складі Д.Т. Березовця, Р.О. Юри та М.П. Кучери обстежує правий берег р. Рось від с. Сахнівка до Стеблівської ГЕС у зв'язку з роботами Радянсько-

Чертежник студент т. Кучера в шурфе.

Рис. 2. М.П. Кучера в шурфі замальовує профіль стінки. 1950 р.

Болгарської експедиції. У 1957—1965 рр. М.П. Кучера бере участь в експедиціях, що працюють в зонах затоплення Канівського, Кременчужького та Дніпродзержинського водосховищ. Проводить розкопки на городищах в цьому Подніпровському регіоні (хут. Миклашевський, хут. Кизивер, с. Городище, Ходорівське та Щучинське городища). 1967—1970 рр. Михайло Петрович веде розкопки на городищі Затурці в м. Луцьк і його околицях та інших городищах Волині. З 1970 р. вчений розпочинає систематичні обстеження городищ Київщини і Житомирщини (1970—1975 рр.). Паралельно, в 1969, 1973, 1976 обстежує городища Поділля та Дністра і веде розкопки в с. Стара Ушиця. 1971 р. разом із О.В. Сухобоковим здійснює масштабне обстеження 70 слов'яно-руських комплексів городищ Лівобережної України і суміжних територій на Сході. З 1974 р. розпочинає дослідження Змієвих Валів Середнього

Таблиця 1. Розподіл експедиційних досліджень М.П. Кучери за завданнями й об'єктами по роках за даними польових звітів

Завдання експедиції	Звітів/од.	Роки ХХ ст.
Пліснеськ, розкопки	2	53, 54
Розвідки басейну р. Рось	1	56
Новобудовні дослідження	6	57, 58, 59, 59, 60, 60
Розкопки городищ	11	53, 56, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 76
Обстеження городищ	12	65, 69, 69, 70, 71, 71, 72, 73, 73, 74, 75, 76
Змієві вали	12	74, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88
Траянові вали	3	88, 89, 90
Звід пам'яток Житомир. обл.	2	88, 89
Суботів	3	91, 92, 93
	52	

Подніпров'я, які з 1979 р. вже проводяться за дорученням і розпорядженням Ради Міністрів УРСР. Продовженням цієї програми є дослідження 1988—1990 рр. довгих, т. зв. Траянових валів Подністров'я і Поділля. У 1988—1989 рр. група М.П. Кучери веде розвідки по програмі Зводу пам'яток Житомирської обл. Останні три роки (1991—1993) вчений веде дослідження в Суботові.

Невтомна польова діяльність Михайла Петровича, який півстоліття працював у всіх регіонах України була основою і базою унікальних за обсягом та глибиною знань Михайла Петровича з археології та історії Давньої Русі. Для того, щоб більш конкретно і документально уявити собі масштаби його науково-практичної діяльності ми побудували відповідну географічно-інформаційну базу даних, де поєднали динамічний, просторовий і тематично-предметний аспекти польової діяльності М.П. Кучери. Інформаційною основою для створення цієї специфічної аналітично-біографічної наукознавчої ГІС стали матеріали наявних в архіві ІА НАНУ 52 польових звітів та більш ніж 100 наукових публікацій автора.

Структуровану інформацію щодо хронології та завдань основних етапів польової діяльності М.П. Кучери подано у табл. 1.

Утворена ГІС дозволяє відсортувати і опрацювати значний масив інформації, пов'язаний з польовою діяльністю М.П. Кучери. Зведений

орієнтовний підрахунок показує, що через авторські звіти пройшло як мінімум не менше 500 документально зафіксованих археологічних пам'яток. Насправді ця цифра була відчутно більшою, якщо враховувати експедиції, де вчений лише приймав участь. Дані про географію польової діяльності М.П. Кучери подано у табл. 2.

Унаочнює просторову картину і виділяє стратегію експедиційних обстежень М.П. Кучери спеціальна карта, побудована засобами і на даних нашої ГІС (рис. 3). Карта демонструє не тільки географічні межі, охоплені розвідками і розкопками автора, але й дозволяє визначити регіони і зони, де були сконцентровані цілеспрямовані багаторічні польові дослідження Михайла Петровича. Так, чітко виділяються регіони на Волині, Подністров'ї, у верхній (Болохівська Земля) і середній частині (улиці) течії Південного Бугу. На Лівобережжі чітко визначаються оборонні лінії обстежених городищ і валів вздовж Сули, осередки давньоруського заселення на Пслі, Сеймі, Десні, Дінці. Те саме стосується середньовічних пам'яток Орелі і Ворскли.

Проте, найбільша концентрація обстежених територій і пам'яток абсолютно очевидна в межах літописної Київської Землі давньоруської доби в кордонах сучасних Київської, Житомирської, Черкаської областей та відповідних сусідніх суміжних територій. Тут знаходиться

Таблиця 2. Орієнтовна кількість обстежених М.П. Кучерою пам'яток по областях і роках за даними польових звітів

	Область	Кількість пам'яток	Роки ХХ ст.	Кількість сезонів
1	Вінницька	44	61, 69	2
2	Волинська	15	67, 68, 69, 70	4
3	Житомирська	127	73, 75, 76, 83, 85, 88, 89	7
4	Київська	159	60, 63, 64, 65, 69, 71, 72, 75, 73, 79, 80, 81, 83	13
5	Львівська	2	53, 54	2
6	Полтавська	27	71, 79, 86, 87	4
7	Рівненська	2	70	1
8	Сумська	27	71	1
9	Тернопільська	3	73, 76, 88	3
10	Харківська	5	71	1
11	Хмельницька	25	73, 74, 76	3
12	Черкаська	32	60, 71, 79, 80, 81, 87, 92	7
13	Чернігівська	18	71, 73, 74	3
	<i>Білгородська</i>	3	71	1
	<i>Курська</i>	1	71	1
13	Разом	490		

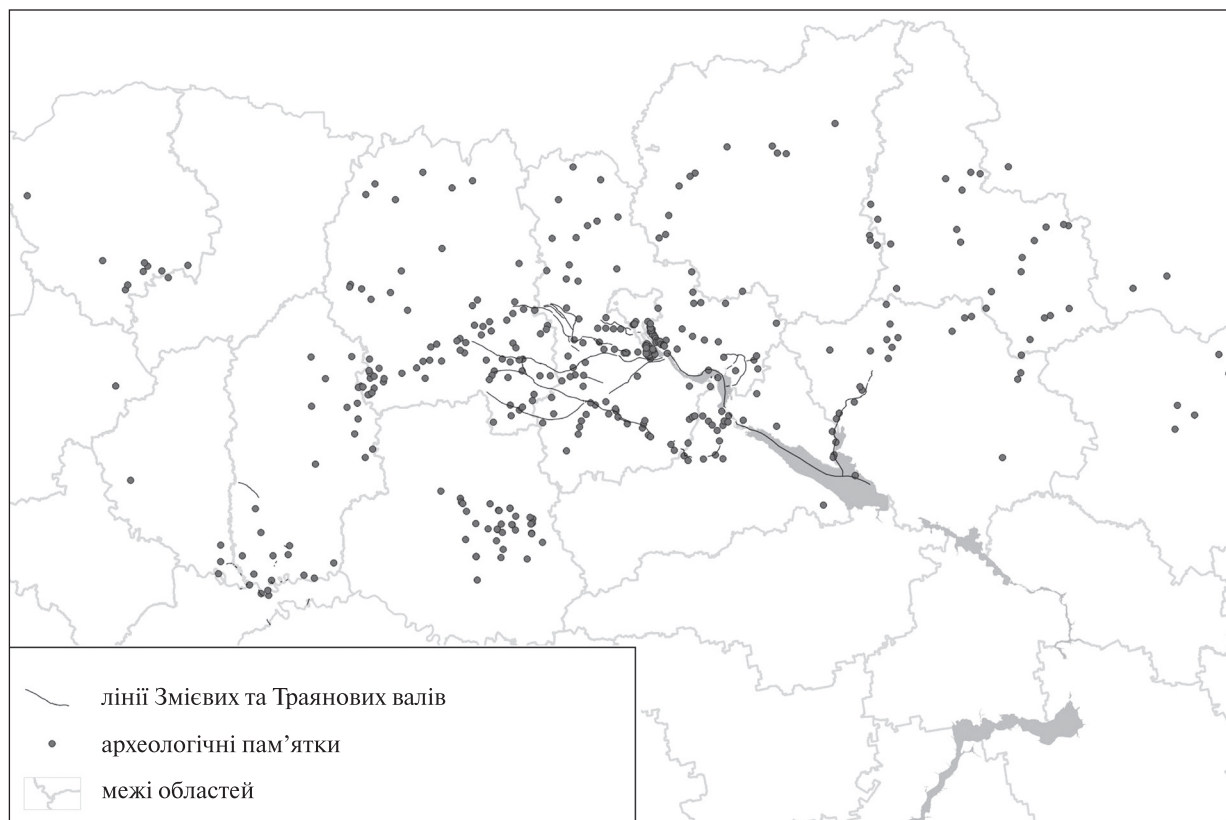

Рис. 3. Сукупна карта польових досліджень М.П. Кучери 1950—1993 рр.

ся майже 350 пам'яток (тобто не менше 70 %) з усіх 500 зафіксованих. На різних складових регіонах зазначеної території вчений проводив дослідження 20 сезонів. У середині літописної Київської землі М.П. Кучера зосереджував свої пошуки на низці ключових складових регіонів. Зокрема, велися розвідки древлянських городищ, укріплень Болохівської землі у верхів'ях Тетерева, на верхній та середній Случі та верхньому і середньому Південному Бузі. Чи не найбільшу увагу дослідник приділяв вивченню Поросся з Росавою та Роставицею. Детально вивчалися витoki Унави, Здвижа, Ірпіня, літописна Стугна з допливами, Віта і простори малого та великого Київського трикутників. Впродовж тривалого виконання програми дослідження Змієвих валів здійснювалося комплексне вивчення систем оборони (валів і городищ). Ключові ділянки і комплекси пам'яток вчений відвідував кілька разів у різні роки, поточнюючи деталі і фіксуючи стан збереження. Слід спеціально підкреслити, що саме Михайло Петрович намагався максимально широко і одночасно якісно охопити обстежені пам'ятки особисто складеною охоронною документацією. Звісно, такий широкий якісний і просторовий масштаб досліджень був реалізований автором за допомогою археологічних розвідок.

Цей різновид досліджень був найбільш улюбленою справою Михайла Петровича, де він був справжнім асом і отримував під час їх проведення найбільшу професійну насолоду. Основним типом об'єктів, які він виявляв і фіксував були елементи давньоруської фортифікаційної системи: городища і довгі дерево-земляні вали. Звісно, вчений ніколи не пропускав і не залишав не зафіксованим виявлені поселення, посади, могильники. На нашій карті розміщені не тільки півтисячі окремих локальних пам'яток археології, обстежених Михайлом Петровичем, але й позначені ще й сотні кілометрів валів, особисто ним пройдених, відзнятих та досліджених археологічно.

Принагідно, хочемо зазначити, що археологічні розвідки, як особливий специфічний тип досліджень, зараз, за нашою інформацією, стають все більш рідкісним заняттям у вітчизняній науці. Наші орієнтовні підрахунки сучасної практики нашого Польового Комітету останнього десятиліття показують, що справжні наукові розвідки (кількість відповідних відкритих листів) не перевищують й 10 % від всієї маси археологічних заявок. Звісно, відсутність державного і неможливість господарного або муніципального фінансування грають свою негативну роль. Натомість, саме ши-

роки розвідки і повне археологічне обстеження України є, на нашу думку, зараз, найбільш актуальним і гостро злободенним у зв'язку з перспективою остаточної приватизації землі, нечуваною вакханалією чорних мародерів-копачів та вкрай низьким загальним середнім ступенем археологічного вивчення території країни. Перспективність ведення спеціально спланованих і організованих розвідок, які здатні потенційно збільшити кількість відомих пам'яток на порядок демонструє успішний двадцятирічний досвід Овруцького проекту і декілька результативних сезонів відносно молодого Пороського проекту.

Повертаючись до спроби аналізу та оцінки наукового-практичного надбання М.П. Кучери, ми не можемо не звернути увагу на особливості стилю і способу роботи цього дослідника. Тут виділяється декілька взаємопов'язаних характерних рис і ознак. Всі креслення Михайла Петровича практично бездоганні, охайні, завжди чіткі і розбірливі. Він розробив і за десятиліття відшліфував лаконічну і виразну систему позначок, ліній і легенд для своїх креслень. Креслити і писати красивим креслярським шрифтом він вмів, безсумнівно, від Бога, але все життя розвивав і посилював цей, вкрай корисний, особистий талант. М.П. Кучера оперативно робив майстерну точну окомірну зйомку на ходу, здійснюючи одиночне похідне постійне візування. Вчений володів чітким топографічним мисленням і десятиліттями тренуваним точним окомірним вимірюванням відстаней. Він вручну робив швидко і точно масштабування планів. Його детальні креслення профілів і розрізів фіксували всі наявні оригінальним прошарки, лінзи та інші особливості кольорів і механічного складу ґрунтів. Іноді, наприклад на циклопічних Траянових валах, такі розрізи копалися багато тижнів, а їх склеєні креслення профілів займали площу декількох метрів. Складовою частиною стилю і способу організації роботи вченого був обов'язковий пошук і збір датуючих матеріалів, їх бездоганна замальовка тут же в полі. Не можна не згадати десятиліттями відпрацьований і налагоджений спосіб організації побуту та роботи невеликої, постійно пересувної розвідкової експедиції та її вкрай скромний, спартанський реманент і спорядження.

Аналіз наукових концепцій та системи поглядів М.П. Кучери, реконструкція його історіософії, вивчення та узагальнення його методичних прийомів та розроблених ним дослідницьких процедур, на наш погляд, має стати

темою і предметом спеціального розгорнутого та ґрунтовного дослідження. М.П. Кучера був і залишається беззаперечним авторитетом у проблематиці середньовічних городищ, оборонних споруд та військової справи. Він фактично розробив і сформулював основні засади діючої типології та хронології кераміки Давньої Русі та ординсько-литовської доби. Михайло Петрович був найбільш обізнаним дослідником племінних та етнокультурних регіональних особливостей Південної Русі. Його гіпотези та висновки стосовно генези давньоруської та пізньосередньовічної культур базувалися на науковому досвіді, невтомній праці, глибокому осмисленні зібраної ним величезної інформації, ерудиції і завжди мобілізованій пам'яті.

Виключна працездатність, сумління, обов'язковість дозволяли М.П. Кучері завжди ефективно і чітко виконувати нескінченні доручення керівництва і колективних органів ІА НАНУ. Серед найбільш значимих додаткових навантажень назовемо посаду в.о., а потім — і керівника Польового Комітету, Голови Координаційної Ради, відповідального за археологічну частину Зводу пам'яток історії та культури Житомирської області.

З ім'ям Михайла Петровича назавжди нерозривно пов'язане блискуче, вичерпне і незаперечне вирішення складного кола проблем датування, походження, призначення, та історичної долі грандіозних давньоруських оборонних ліній — Змієвих Валів. Тільки М.П. Кучера, з його унікальним особистим досвідом і обсягом власно накопичених знань, зміг виконати доручення Ради Міністрів та Президії Академії наук та спланувати, організувати й провести тривале, методично новаторське і суворо документоване дослідження археологічних пам'яток такого типу. За 12 років експедиція М.П. Кучери обстежила 23 Змієвих вали, що склали 9 оборонних ліній. Обстеженнями було встановлено, що загальна довжина Змієвих валів становила приблизно 969,5 км, з яких 234 км були визнані придатними для археологічних досліджень. Для вирішення комплексу питань визначення конструкції, функціонального призначення та вірогідного датування М.П. Кучерою було вибудовано систему спеціальних археологічних досліджень таких специфічних пам'яток. Під час досліджень на всіх лініях валів у різних місцевостях проводилося знімання і нівелювання контурних профілів валів і ровів. Багато десятків траншей та розрі-

Рис. 4. М.П. Кучера в створі зробленого експедицією розрізу Змієвого валу неподалік хут. Хлепча на р. Стугна

зів з профілями стінок визначали стратиграфічні і будівельні характеристики відповідних ліній і відгалужень валів. Нарешті на різних лініях і найбільш представницьких ділянках конкретних розвіданих попередньо валів було закладено як мінімум тридцять окремих розкопів загальною площею 563 м². Враховуючи всі складності організації і ведення розкопок таких незвичних підвищених насипів, співробітникам експедиції вдалося розкрити в плані тіло валів і розчистити складні дерево-земляні варіанти конструкцій різного стану збереження. Різні вали на різних територіях були побудовані на основі використання як зрубною, так і перекладною (одно- та двохрядною) конструкції. Крім важливих стратиграфічних та планіграфічних спостережень були зроблені унікальні археологічні знахідки датуючих речей, які однозначно вказували виключно на давньоруський час виникнення і функціонування валів. Точне детальне картографування валів разом з аналізом отриманих стратиграфічних, будівельних і хронологічних даних дозволило Михайлу Петровичу реконструювати час та обставини створення, а також спосіб функціонування давньоруської державної системи оборони Київської Землі проти кочівників. Цей багато десятилітній цикл досліджень і титанічна праця Михайла Петровича на чолі невеличкої групи співробітників закономірно увінчалися публікацією вичерпної монографії (1987 р.) та блискучим захистом докторської дисертації (1988 р.) (рис. 4; 5). Після цього успіху, протягом 1988—1990 рр. М.П. Кучера також вперше здійснив наукове археологічне вивчення Траянових валів.

У кінці 1980-х рр. всім науковцям, посадовцям і зацікавленій громадськості стало зрозумілим, що фактично завдяки Михайлові Петровичу було розкрито багатовікову таємни-

Рис. 5. М.П. Кучера проводить екскурсію для місцевих школярів під час досліджень однієї з ліній Змієвих валів

цю Змієвих валів і поставлено аргументовану крапку на галасливих спекуляціях невігласів.

Михайло Петрович був фактично чи не єдиним фахівцем, який мав всебічні практичні знання та унікальний досвід вивчення не тільки з давньоруської, але й середньовічної археології. Тому, з 1991 р., вже ставши консультантом сектору давньоруської та середньовічної археології, він очолив загін, який вів дослідження на місці маєтку гетьмана Богдана Хмельницького у с. Суботові Черкаської обл. Ці роботи мали стати науковою базою для здійснення архітектурно-археологічної реставрації та музеєфікації цього визначного меморіального комплексу. Раптова смерть 4 червня 1999 р. обірвала життя цієї талановитої, мудрої, чесної, дуже скромної і працювитої людини. Закінчилася ціла епоха у вітчизняній слов'яно-руській археології. Ця талановита, працювита, тиха і спокійна людина була неначе живим містком, що пов'язував епоху славетних вчених довоєнної і повоєнної доби зі складним сьогоденням. Значення наукової діяльності Михайла Петровича і його не показної, але такої ґрунтовної роботи на розвиток давньоруської археології важко переоцінити. Не буде жодного перебільшення у твердженні, що з його відходом у вічність суттєві прогалини в розвитку системи досліджень слов'яно-руської археології стають зараз все більш очевидними.

Ми хочемо ще раз наголосити, що серйозне вивчення, аналіз і популяризація наукової спадщини вченого є дуже актуальними саме сьогодні. Подальшої розробки, вдосконалення, нових методичних підходів чекають ключові теми, які досліджував і розробляв у свій час Михайло Петрович. Це стосується всього спектру проблем давньоруської хронології, типології кераміки, фортифікації, географії і топографії давньоруського населення і його ет-

нокультурного складу, вивчення племінних структур і генези давньоруської державності та культури Південної Русі—України. Сподіваємося, що звернення наукової молоді до цих

кардинальних і актуальних проблем буде найкращим вшануванням пам'яті вченого і вкладом у справу збереження та розвитку його багатой наукової спадщини.

Надійшла 23.09.2017

А.П. Томашевский¹, А.В. Борисов²

¹ *Кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела древнерусской и средневековой археологии Института археологии НАН Украины, tomashevsky@ukr.net*

² *Младший научный сотрудник отдела древнерусской и средневековой археологии Института археологии НАН Украины, avborysov@gmail.com*

МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ КУЧЕРА И ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИКО-АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА

В 2017 г. исполняется 95 лет со дня рождения Михаила Петровича Кучеры и эта дата позволяет вновь обратиться к анализу и осмыслению богатого научного опыта и наследия ученого. В 1950 г., еще будучи студентом-фронтовиком Михаил Петрович участвует в работе Подольского отряда экспедиции Большой Киев под руководством В.А. Березовца уже в качестве чертежника. Умение мастерски чертить планы и профили во многом определило особенности полевой методики М.П. Кучеры и высокий качественный уровень оформления документации. Начиная с 1950-х гг. ученый более 50 лет ведет свои полевые исследования по всей Украине. Анализ полевой деятельности М.П. Кучеры, с помощью специально созданной нами геоинформационной системы и базы данных полевых отчетов автора, раскрывает широчайшую географию исследований М.П. Кучеры, который обследовал и зафиксировал 500 археологических памятников. Больше всего сил и времени (20 сезонов) М.П. Кучера посвящает разведкам летописной Киевской Земли. Наибольшее внимание ученый уделял изучению древнерусской фортификации и городищ. К концу 1970-х гг. он подготовил монографическое исследование древнерусских городищ Украины, напечатанное, к сожалению, уже после смерти ученого в 1999 г. Начиная с 1974 г. на протяжении 12 лет Михаил Петрович ведет экспедицию, призванную выявить, документально зафиксировать, изучить археологически и надежно датировать легендарные Змиевы валы Среднего Приднепровья. Выяснилось, что 23 Змиевых вала, сгруппированные в 9 линий имеют протяженность почти 1 000 км были построены в древнерусское время для защиты от кочевников. Были выявлены серийные конкретные неопровержимые конструктивные, стратиграфические и археологические доказательства времени создания и предназначения линий валов. Реализация такого длительного, масштабного и значимого проекта — настоящий научный подвиг ученого. Но мы высоко чтим Михаила Петровича также как создателя древнерусской типологии керамики и хронологии, и как человека, впервые выделившего и описавшего послемонгольскую керамику. Велик вклад ученого в изучение сложного этнокультурного состава населения Руси-Украины. Теоретические концепции и прикладные практические научные исследовательские приемы М.П. Кучеры, его научное наследие в целом, нуждается в специальном глубоком изучении и дальнейшем развитии.

К л ю ч е в ы е с л о в а: М.П. Кучера, древнерусские городища, фортификация, древо-земляные Змиевы Траяновы валы, археологические памятники, типология, хронология древнерусской керамики, археологические разведки, научное наследие, науковедение.

Andrii P. Tomashevskyi¹, Artem V. Borysov²

¹ *PhD, senior research fellow of the Ancient Rus and Mediaeval Archaeology Department of the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, tomashevsky@ukr.net*

² *Research associate of the Ancient Rus and Mediaeval Archaeology Department of the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, avborysov@gmail.com*

MYKHAILO PETROVYCH KUCHERA AND HOMELAND HISTORIC AND ARCHAEOLOGICAL SCIENCE

In 2017, 95 years passed since the birth of Mykhailo Petrovych Kuchera, and this date allows turning again to the analysis and comprehension of the scholar's rich scientific experience and heritage. In 1950, while still a student and a front-line soldier, Mykhailo Petrovych already as a draftsman participated in the work of the Podil detachment of the Great Kyiv Expedition under the leadership of V.A. Berezovets. M.P. Kuchera's skill to draw plans and profiles like an expert determined in many ways the features of his field methodology and a high qualitative level of documentation processing. Starting from the 1950s, he had been conducting field research for more than 50 years throughout Ukraine. Analysis M.P. Kuchera's field activities with the help of GIS specially developed by the authors and the database of field reports of the scholar, reveal the widest geography of his research, as he examined and recorded 500 archaeological sites. Most of his force and time (20 seasons) M.P. Kuchera devoted to the exploration of annalistic Kyiv Land. The scholar paid most attention to the study of Ancient Rus fortification and hill-forts. By the end of the 1970s, he had prepared a monographic study of Ancient Rus hill-forts in Ukraine published unfortunately after his death in 1999. Since 1974, Mykhailo Petrovych headed an expedition for 12 years which aim was to identify, documentary record, and archaeologically and reliably date the legendary Zmiiv ramparts of the

Dnipro River middle region. It was found out that 23 Zmiiv ramparts grouped into 9 lines, have a length of almost 1000 km and were built in the Ancient Rus period for protection from the nomads. Serial concrete irrefutable constructive, stratigraphic, and archaeological evidence of the time of creation and purpose of rampart lines were revealed. The implementation of such a long, large-scale, and significant project is a real scientific feat of the scientist. Mykhailo Petrovych is also highly respected as a creator of the Ancient Rus ceramics' typology and chronology, and as the first person who singled out and described the post-Mongolian ceramics. The scholar made a great contribution to the study of the complex ethno-cultural structure of the Rus-Ukrainian population. M.P. Kuchera's theoretical concepts, applied practical scientific research methods, and scientific heritage as a whole, need a special comprehensive study and further development.

Key words: M.P. Kuchera, Ancient Rus fortifications, hill-forts, wood and earthen Zmiiv Trajan's ramparts, archaeological sites, typology and chronology of Ancient Rus ceramics, archaeological prospecting, scientific heritage, science of science.